

הַמִּצְבַּב הַמְדִינִי וְהַבְּלָכָלִי שֶׁל שְׁבֵי הַגּוּלָה

מאת רב צעיר

הַשְּׁבוּיִים בבבל חיו כבני חורין לא כשבוים והיו מצוינים שם בסדור חייהם הפנימיים, כי חיו בקבוצות ובקהלות צפופות ביחד כאומה יחידה, עד שיחזקאל הנביא היה יכול לדבר „אל הגולה תל-אביב היושבים על נהר כבר” (ג. טז). הם היו גם מתאספים מזמן לזמן לשמוע דבר ה' (ח. א; יד. א; כ. א). והזקנים היו ראשי המדברים ומנהיגי הגולה. כפי שנודע לנו כעת מן האפיפירון היתה גם הקולוניה היהודית באלפנטין מסודרה והיתה להם „עדה” בעלת אבטונומיה עם יפוי כח לעניני דת וחיי חברה; גם המשפט האזרחי היה בידי המפקד הצבאי שלהם.

ובודאי לא היתה קולוניה זו היחידה באופן ודרך ההסתדרות שלה, כי גם הקהלות בבבל הסתדרו באופן כזה. הסדור הפנימי המצוין שאנו רואים אצל שבי הגולה עם זקנים, ראשי אבות, שרים ואדירים ועוד מנויים כאלה (נחמיה יב. לב-מ), את הסדור הזה — העלו עמהם מן הגולה (עזרא ח) שכבר שם היו מאורגנים על פי משמעת חזקה ואת ההסתדרות הזאת הוסיפו להמשיך ביתר תוקף בכחו המדיני של נחמיה הפחה ובכחו המוסרי של עזרא.

גם מצבם הכלכלי היה בדרך כלל מסודר כבני חורין, כנראה מדברי ירמיהו ששלח להם לאמר: „בנו בתים נטעו גנות ואכלו את פריך” (כט. ה), ויש מהם שהיו מגיעים גם לעשירות, כפי שנראה ששלחו כסף וזהב ועטרות לבית ה' (זכריה ו). וכן מספר יוסף הכהן שנבוכדנצר קבע ליהודים מושבות ונתן להם נחלות (קדמ. יא. א), ויש סמוכין לדבר גם ממסורת אגדה אחת. על מצבם הכלכלי המתוקן מספיקה עדות יוסף שרבים מהם לא רצו לשוב לארץ ישראל; כי נוחה היתה להם ישיבתם בבבל (שם יא. א—ג). הגולים היו שם בכלל מצב ה„קטיני”, מצב אזרחי ידוע בבבל, שהיה קרוב למצב הגרים אצלנו, ועל פי ההשערה היו חוכרים או אריסי אדמה. גם מדברי האגרת ששלח ירמיהו להם „בנו בתים נטעו גנות” משמע שבדרך כלל היו עוסקים בעבודת האדמה. אולם נראה שאחזו בהמשך הזמן גם במסחר, כפי שיש לדון מריבוי שמות היהודים שנזכרו בתעודות המסחר של הבבלים מן הזמן ההוא. בלי ספק התפתחו הקהלות הגדולות המפורסמות בישיבותיהן בזמן התלמוד, כסורא, נהרדעא ופומבדיתא, מן הישובים היהודיים בגלות בבל הקדומה. דרשת חז”ל על „החרש והמסגר” שהם היו גדולי התורה, ראשי ישיבות, היא יותר עובדה הסטורית מדרשה, כי באמת גלו לבבל טובי העם שביהודה, אנשי העליה, והם הם שקיימו ביניהם את הקשר הלאומי והסתדרו כחטיבה לאומית מיחדת מבלי להתבולל עם תושבי הארץ כגולי שומרון שלפניהם. ורבים מהם החזיקו במסורת זו עד התקופות המאוחרות, כשהיהדות הבבלית שגשגה והגיעה לאחת מן המדרגות העליונות ביותר בתולדות היהדות בגולה.

ואולם לא כך היה מצבם המדיני. בנידון זה אי אפשר היה לו למצב הגולים

להיות טוב מזה של שאר האזרחים בבבל. על פי המשטר האבטוקרטי בתקופת מלכי אשור, בבל ופרס היו כל האזרחים קשורים מסביב לארמון המלך וכל הנתינים היו נחשבים כמשרתי המלך, חייליו ועבדיו. כי קדושת שלטונו של המלך עמדה במרכז החיים של המדינה. אמנם בבבל הכירה הממשלה גם בזכות קנין פרטי, לא כבמצרים שכל האדמה היתה קנין המלך והשרים הגבוהים, אולם בחלקה הגדול היתה גם כאן האדמה אדמת הממשלה שהיתה מחכירה או משכירה לנתיניה חלקים חלקים והשכיר או האריס לא היה חפשי למסרה כרצונו למי שהוא אלא להמלכות או לפקידיה על פי הוראות הממשלה, שהיא השגיחה על כל עבודת האדמה והפקידים הגדולים היו הממונים עליה, באופן שהאכרים והאריסים היו משלמים מס גבוה בעד זכות עבודתם על חלקת האדמה המחולק להם על פי המלכות. כרגיל היו גם אנשי בינים, סרסורים, בין אילי הארץ בעלי האחוזות והחוכרים, וגם הללו היו פושטים את העור מעל עצמותיהם של האכרים עובדי השדות. חוץ ממש התבואה היה נהג גם מס הגוף שהיה התלוש חייב לעבוד בגופו ממש בשביל המלוכה. ביחוד היה שעבוד גוף כזה נהג ביחס להשביים במלחמה שהיו משועבדים למלכות בגופם ובמונם והיו מקבלים בחכירה את עבודת האדמה שניתנה להם מן המלכות. מצב כזה היה נהג גם תחת מלכות פרס שהאדמה היתה אדמת המלך ברובה האכרים היו נחשבים לשכירים וחוכרים והיו משועבדים למלכות ותקיפי המלכות שעבוד מדיני ושעבוד הגוף. גם בזמנים מאוחרים אנו מוצאים שכל העם היו יוצאים לעבודת המדינה, כגון לתקון שערי חומות העיר, וכדומה. בודאי נהג השלטון הפרסי בארץ ישראל עם היהודים שבי הגולה כמנהג המדינה בכלל, שהמלכים וכהני ההיכלות ובעלי האחוזות הגדולות, העשירים התקיפים, נעשו המושלים בקרקע והאכרים היו עבדיהם ממש או שכיריהם המשועבדים להם.

הבאים על החתום בכתב האמנה מתאוננים בתפלתם ואומרים: „הנה אנחנו היום עבדי ם והארץ אשר נתת לאבותינו . . . הנה אנחנו עבדי ם עליה ותבואתה מרבה למלכים אשר נתת עלינו כחטאתינו ועל גיתנו מושלים ונבהמתנו כרצונם“ (נחמיה ט, לו—לז), לשון זו מדברת דברים ברורים על המצב של שעבודם למלכות לא רק שעבוד מדיני אלא גם שעבוד בגוף, עבודת אישית ממשית, ביחוד ביחס לקשורם אל האדמה, כלומר שהם נחשבים כעבדים ושכירים על אדמת אבותם שכל האדמה שייכת למלכות זרה. „על גיתם ונבהמתם“ מובנו שהם היו שכורים וקשורים אל אדמת הממשלה שעבדה בהם כרצונם, וכן מתאונן גם עזרא בתפלתו: „ולתתנו מחיה מעט בעבדתנו כי ם עבדי ם אנחנו ובעבודתנו לא עזבנו אלהים“ (ט, ח). „מחיה מעט“ זהו המצב של שכירים ועבדים על אדמת המלך ותקיפי המלכות המשליכים לעבדיהם עצמות שמתחת שולחניהם, שיריים כמה שהם מוצאים לטוב לפניהם, כמתנת נדבה.

בכלל נראה משברי פסוקים אחרים בעזרא ונחמיה שכל סידור החיים המדיניים והחברתיים היה תחת השגחה מעולה של מלכות פרס. טעות היא לחשוב שרשיון העליה של כורש היה מכוון לשיבת האומה לחיים לאומיים מדיניים חפשים

ולשלטון עצמי כאומה העומדת ברשות עצמה. כורש הרשה להם לעלות ולבנות את בית המקדש ולא יותר, כלומר הוא נתן להם חופש דתי אבל לא נתן להם חופש מדיני. בכל החיים המדיניים היו נכנעים למלכות והיו „עבדים“ על אדמתם. את החופש המדיני ביצרו להם עולי הגולה לאט לאט על ידי פקחותם המדינית; במדה מרובה עזר לזה הפחה הישר והלאומי הגלהב נחמיה, שידע להשתמש בשעת הכושר על ידי חלישות המלכות ופקידיה האחשדרפנים והפחות של עבר הנהר, שהיו רחוקים ממהלך העבודה. ושיחקה להם ליהודים השעה שבינתים נסתבכו מלכי פרס בסכסוכים פנימיים ובמלחמות ולא היתה דעתם פנויה להשגיח על מהלך החיים המדיניים שבארץ ישראל.

נראה שגם עבודת בית המקדש בראשונה לא היתה חפשית מהשגחת הרשות, שכן נאמר על פקיד הלויים בירושלים שהוא עומד לנגד מלאכת בית האלהים: כי מצות המלך עליהם ואמנה על המשוררים דבר יום ביומו . . . ליד המלך לכל דבר לעם (נחמיה יא, כב—כה). הדבר נראה מתור מאד. מה ענין „מצות המלך“ אצל המשוררים בבית המקדש? ומה פירוש „לכל דבר לעם“? כלום הוא רק ביחס לבית המקדש או לכל דבר ממש, כלומר שהפקידים השגיחו על כל דבר ודבר של העם בכל פנות שהם פונים? בפשיטא מתורגם פסוק זה כך: „ופתחיה בר משומאיל מן בני זרח בר יהודה הוא שליט הוא על כל מין דאמר מלכא על כל נש על חושבנא דעמא על ראשיהון ועל חולתיהון“. לפי תרגום זה יוצא שפקודת המלך היתה על כל דבר העם ממש, על חשבונותיהם, על הראשים ועל החילים. אפשר להניח שעין הממשלה היתה צופיה ביחוד על בנין בית המקדש ועל כל מהלך החיים מסביב לעבודת בית האלהים משום חשש שמא כל העבודה הדתית הזאת אינה אלא כסות עינים לאיזו מזימה מדינית המתרקמת בסתר תחת מסוה הדת. ואפשר שחששה למלשינות צרי יהודה ובנימין שנחמיה קרא עליו מלך בירושלים (ו, ז). החשש נתגדל ביותר לאחר השתדלותו להגדיל אוכלוסי ירושלים ולמשוך אליה את טובי הכחות של שבי הגולה, כדי לעשותה מטרופולין של הישוב החדש; מטרת הממשלה היתה פיזור המרכזים של הישוב היהודי (דצנטרליזציה) כדי שיהיו משוללים כח מרכזי מאחד תחת היקף אחד ונחמיה שאף לכונן כח מרכזי, לרכז את הישוב יותר ויותר מסביב לירושלים. כל שאיפות נחמיה והליכותיו מן השעה הראשונה לבואו בהתחלת בנין החומה ובארגון הפנימי של הישוב מוכיחות לכל על המטרות המדיניות שהיו בלבו, כפי שכבר הוכחנו זה במקום אחר, (תהי"ל, א', שער האומה). וזה לא נתעלם מעינה של הממשלה. לפי זה גם מובן לנו למה העמידה הממשלה פקידים על הלויים דוקא. לפי שהלויים היו לפנים החילים הלאומיים והיו מאורגנים על פי משטר צבאי, כפי שהוכחנו זה במקומו (ח"ב, שער הפולחן). לפיכך היתה השגחת הממשלה על כל מהלכם ותנועותיהם נחוצה ביחוד מחמת חשש מרידה. היוצא מזה, שהתאוננות העולים על מצבם, שהם „עבדים“ על אדמתם, לא היתה

התאוננות-שוא מכל הצדדים, בין מצד המדיני ובין מצד סדור החיים הפנימיים, החברתיים והכלכליים.

על ידי המצב המדיני הזה ששרר בתקופת העליה יתברר לנו בבהירות היחס שנתהוה לרגל המצב הזה בין שבי הגולה ובין האוכלוסים הקודמים שנשארו בארץ, זו „השארית“ שלא הגלו עם הגולה בגלות יכניה ובגלות נבוכדנצר. נחמיה מספר על צעקת העם על אחיהם היהודים: „ותהי צעקת העם ונשיהם גדולה על אחיהם היהודים... ויש אשר אומרים שדוּתֵינו וּכְרַמֵינו ובתינו אנחנו רבים ונקחה דגן ונאכלה ונחיה. ויש אשר אומרים לוינו כסף למדת המלך שדוּתֵינו וּכְרַמֵינו . . . והגה אנחנו כבשים את בנינו ואת בנותינו לעבדים ויש מבנותינו נבכשות ואין לאל ידנו, ושדוּתֵינו וּכְרַמֵינו לאחריים“ (ה, א ואילך). הכתוב הולך ומספר איך נחמיה רב את „החרים ואת הסגנים“ ונתן עליהם קהלה גדולה ודרש מהם ששיבו להתובעים את שדוּתֵיהם ולא יבקשו מהם גם הכסף אשר הם נושים בהם, והשרים הסכימו בשבועה לפני הכהנים לדרישת נחמיה והוא פרסם את הדבר בפומבי גדול עפ"י טקס ידוע של „ניעור החוצץ“.

מה היתה כאן הצעקה הגדולה ומי הם שהתערבו בדבר ושכנראה היה כל הדבר תלוי בהם? כלום היו הם המלואים, ששעבדו את הלויים ונכסיהם, או שהם חבורת פקידים מיוחדת אשר בלעדיה אי אפשר היה לעשות את מחילת החובות? אולם באמת לא היתה כאן מחילת חובות פשוטה, אלא הרבה יותר מזה. בכל הענין הזה היתה מהפכה ציבורית חשובה מאד, וריפורמה גדולה במשפט חזקת קרקעות שהתלבטו על זה בני הישוב הישן עם הישוב החדש, כלומר בין הפליטים שנשארו בארץ לאחר החורבן ובין שבי הגולה.

כפי שהוכחנו למעלה לא נשארה כל הארץ שממה וחרבה, כי הגלו רק אילי הארץ, כלומר הפקידים הגבוהים, הגבורים ומנהיגי המדינה והעשירים התקיפים בעלי הנחלאות הגדולות וכל אלה שמלכות בבל היתה יכולה לחשוש מצדם למרידה. אולם ההמונים הפשוטים „מן העם הדלים אשר אין להם מאומה“, כלומר שאין להם לא עושר ולא חיל נשארו בארץ. הנחלאות העזובות שנעשו אדמת המלוכה של הכובש כדרך העולם, נתחלקה עתה לדלת העם, שהממשלה היתה בטוחה באמונתה למלכות החדשה, כמו שנאמר: „ויתן להם (נבוכדנצר) כרמים ויגבים ביום ההוא“ (ירמיה לט, י), כלומר שהוא חלק להם על פי המלכות את הנחלאות ולא שעזב אותן כהפקר לבו, ויגיד עליו רעו במלכים ב' כה, יב שנאמר: „ומדלת הארץ ה ש א י ר רב טבחים לכרמים ולגבים“ — משמע עפ"י חלוקת המלכות, וכן מתרגם יונתן שם בירמיה: „ו מ נ י נ ו ן למיהוי מפלחין בחקלין ובכרמין“. כן מתפאר סרגון מלך אשור: „... גליתי (משומרון) והשארית ה ג נ ח ת י להם לקבל את נחלאותיהם של הגולים“, — משמע שהוא הניח להם את החלוקה עפ"י פקודת המלכות. בדיני בבל בכלל שרר החוק על חזקת שלש שנים, אם אחד התחזק בשדה עזובה מבעליה, ובפרט במדינה עזובה במלחמה כמו שהיתה ארץ ישראל

לאחר כיבוש נבוכדנצר, נשארה הארץ בידי השארית, דלת הארץ שהתנחלו עליה בדין המלכות . . .

ובכן דלת עם הארץ שמלפנים נעשו העשירים האילי הארץ היום, כי תפסו אחוזות גדולות של נחלות שדה וכרם שעזבו הגולים המלכות החזיקה בידיהם, שבי הגולה שבו אמנם, איש לעירו" אבל לא איש לנחלתו ולאחוזתו, ביחוד הללו ששבו בידים ריקניות והיו עשוקי ורצוצי נחלה ולא נשארה לפניהם דרך אחרת אלא להיות שכירים על נחלת אבותיהם שמלפנים. בודאי עליהם, על התופסים בזרוע נחלות ורים, מקונן הנביא יחזקאל את הדברים החריפים הללו: „אחיך אחיך אנשי גאלתך וכל בית ישראל כלה אשר אמרו להם יושבי ירושלים רחקו מעל ה' לנו היא נתנה הארץ למורשה" (יא, טו), כי לא די להם שתפסו את נחלת הזרים וחשבו שלהם נתנה הארץ בירושה אלא שעוד הצדיקו עליהם על הגולים יושבי ירושלים את הדין ואמרו שהם רחקו מעל ה'. ולפיכך נענשו והלכו גולה ולקו בעונם, מה שאין כן הם, שנשארו לפליטה, היו צדיקים בעיניהם שמאת ה' היתה זאת שנתן להם את הארץ למורשה. דרכו של עולם כך הוא, שהתקיף הוא גם צדיק בעיניו וחושב שהוא צדיק בעיני ה'.

אמנם בנחמיה נאמר על בני יהודה שהיו יושבים, איש בנחלתו" (יא, כ, כה ואילך), אבל לא נתפרש, אם הכוונה לנחלתם הקודמת, כלומר אל נחלת אבותיהם או אל נחלות חדשות שרכשו להם. ברשימת בני המדינה העולים יושבי הגולה (עזרא ב) נאמר: „וישובו לירושלים ויהודה איש לעיריו", משמע, רק שהישוב העירוני נתחדש על ידי השבים אבל לא הישוב החקלאי שלא כל כך קל היה להשיג נחלת שדה וכרם, כי רק על הלויים נאמר מפורש שברחו איש לשדהו (נחמיה יג, י), מפני שאדמת הלויים היתה אדמת הקדש תרים לא ישבו בה, ולפיכך נשארה בחזקתם, גם בנוגע להערים לא נאמר אלא „ביהודה" שאפשר שיהודה היתה שממה ביותר, שנבוכדנצר עזבה שממה ולא נהג שם כמנהג סרגון בשומרון, שהביא לשם גולים מארצות אחרות, ולפיכך היו העולים שבים לעריהם העזובות וחלק מהם שבו גם אל „החצרים בשדותם" והם מעטים מאד מבני יהודה ומבני בנימין (נחמיה יא, כה—לו) שישבו בעירות, ובבנותיה". ברשימה אחת נאמר: ו ב י ר ו ש ל י ם ישבו מן בני יהודה ומן בני בנימין ומן בני אפרים ומנשה (דהיא, א, ט), ובכן אין אנו מוצאים בני שאר השבטים חוץ מיהודה אלא בהתישבות ירושלים, שאלו היו עפ"י רוב הפרוליסטריים, דלת עם הארץ היום, שלא יכלו לשוב לנחלות אבותיהם ולא מצאו להם מקום מנוחה ואיזו עבודה במחית שדה וכרם, הללו התישבו בירושלים לבקש שם מחיה מעט או שהיו משכירים את עצמם לעבודת העשירים. בכל אופן לא נאמר בשום מקום ברשימת העולים ששבו לנחלת אבותיהם, אדרבה, ראייה מפורשת שלא שבו מדברי נחמיה שאמר על עצמו, „רשדה לא קנינו" (ז, טז), והלא נחמיה היה מראשי בתי האבות, מזרע מלכות יכניה, ובודאי היו להם נחלות שדה וכרם לבית המלכות קודם שגלו, ולמה היה לו לקנות ולא שב לזכות בנחלת אבותיו? אלא כדאי שהשבים איבדו את זכותם על נחלת אבותיהם. מי שהיה

בידו כסף לקנות קנה לו נחלת שדה וכרם מנכסי נטושים ורטושים, ומי שלא היה בידו לקחו את חלקת אדמתם בחכירה מאת בעליהם החדשים או שהשכירו את עצמם הם ובהמתם כשכירים ועבדים לצמיתות לאילי הארץ ולפי המשטר הפיאודלי הנהוג אז.

מטענת הצועקים אל נחמיה נראה שהיו שלשה מיני סוגים של רצוצי משפט: קבוצה אחת טענה: „בנינו ובנותינו אנחנו רבים“, כלומר שהם נתנו בערבון את בניהם ובנותיהם בשביל לחם ודגן לזריעה והבנים נכבשו לעבדים ולשפחות. הקבוצה השניה היא זו שהיתה להם נחלת שדה וכרם, אבל נתדלדלו ואדמתם עברה להמלואים העשירים הם נשארו עבדים ושכירים על אדמת עצמם שכל הריחוק הוא להמלואים הם עובדים בלחמם, כי הכל ניתן בערבון ההלוואה „שדתינו וכרמינו ובתינו אנחנו ערבים“. יש אשר אומרים: „לוינו כסף למדת המלך שדתינו וכרמינו“, הללו עבדו על אדמת הממשלה שלקחה מהם מסים גדולים וכבדים ולוו כסף לתשלום המסים ובאין לאל ידם לשלם יקחו מהם הממשלה או המלואים את האדמה בחזרה. שיעור הכתוב: „למדת המלך שדתינו וכרמינו“ הוא כלומר: למדת השדות והכרמים של המלך. ועל זה מתאונן גם עזרא: ותבואתנו „מרבה“ למלכים, מרבה כאן היא לשון ארמית, מלשון רבה גדל, וכוונתו לומר שהתבואה גדלה ורבה למלוכה ולא להם, שהם אינם אלא שכירים ואריסים על האדמה.

עד כמה שאפשר להוציא מהרצאת הכתובים היה היחס של השארית לשבי הגולה שלילי, אבל התנגדותם היתה מיוסדת לא על פירוד דתי או לאומי אלא על יסוד כלכלי. הישוב הקדום שהיה ברובו טפוס מתבולל, שאנשיו בינתיים עתקו גם גברו חיל וירשו את נחלת הגולים, דעתם לא היתה בדרך הטבע נחזה כלל מן העולים החדשים, אלו הסופרים המיוחדים המלומדים, „סלת נקיה“, שעלו עם ספר התורה שלהם ועם ספרי היחש שלהם והיונה להם גם „חזקה“ על נחלת אבותיהם ותבעו חלקם בפיהם. השארית הזאת הקימו גם להם „נביאים“ משלהם ובקשו תחבולות לרפות את ידי נחמיה, הם חששו שהפחה הקנאי הזה המזוין בכשרון מדיני גדול וגם בכח מדיני מטעם המלוכה, וההולך יד ביד עם עזרא הסופר, ועם כל הסופרים הלואמיים, והוא דורש צדק ויושר להלאנם ולבני הגולה המסכנים התלושים, ידחוק סוף סוף את רגליהם, ואולי יקח מהם בזרוע כחו את חלק ירושתו. הדיבור ששם יחזקאל בפיהם: „אחד היה אברהם ויירש את הארץ ואנחנו רבים לנו נתנה הארץ למורשה“ (יחזקאל לג, כד). מכוח בדיוק לסוג האנשים הללו. זוהי התשובה שנתנו לשבי הגולה על טענתם שהתאוננו על „השארית“ שחטפו את כל הארץ לעצמם ואמרו להם: גם לנו חלק ונחלה בארץ, כלום אתם יחידים לרשת את כל הארץ? ועל זה באה תשובתם: הנה אברהם היה אחד וירש את כל הארץ, אנו שאנו רבים על אחת כמה וכמה שהיא ירושתנו בדין, ואתם מכיון שעזבתם אין לכם עוד חזקה עליה (ע' פ' הרד"ק). הטענה והתביעה בין הגולה ובין השארית, בין העוובים ובין המוחזקים, היתה אם כן טענה של דין חזקה וירושה מצד אחד ושל טענת יושר וצדק מצד שני.

גם בנבואת הנביא זכריה אנו מוצאים דברי תזכחה שתוכנם מוכיח שהם מכוונים ביחוד כלפי השארית הנמצאה, שהתנגדה להישוב החדש, עולי הגולה. הנה הוא מטיף דברי מוסר לאלו הנקראים בפיו „שארית העם הזה” שבעיניהם יפלא הדבר הזה, כלומר שהם לא האמינו בשיבת ציון ובבנין חרבות ירושלים, הוא אומר „גם בעיני יפלא”, כלומר הוא אמנם נס גדול, אבל הנס בא מכל מקום, והנביא מעודדם ומחזקם ואומר להם: „תחזקנה ידיכם”, והולך ומוכיח להם את הריחוק שיגיע להם על ידי העולים החדשים, „כי לפני הימים ההם שכר האדם לא נהיה”, — כלומר, שקודם ששבו בני הגולה היתה הארץ שממה ולא היתה עבודה ושכירות ועל ידי רבוי האנשים השבים נתרחבה העבודה ושכר האדם נתרבה, חוץ מזה נתחזק בטחון הארץ, כי כשהיתה הארץ שממה אז „ליוצא וליבא אין שלום” מן הצר. הדרכים היו בחזקת סכנה וגם מחמת דוחק ופניות היה חרב איש ברעהו „ואשלח את כל האדם איש ברעהו”, מה שאין כך כשנתרחב הישוב על ידי העולים. אז נשתנו הדברים לטובה, „ועתה לא כימים הראשונים אני לשארית העם הזה”, כלומר להנשארים בארץ מקודם, „כי זרע השלום הגפן תתן פריה . . . והתנחלתי את שארית העם הזה את כל אלה”. כדברים האלה מטיף נביא הזמן ההוא לבני דורו להוכיח להם שלא תהא עיניהם צרה באחיהם האביונים ששבו, שהם אדרבה הביאו טובה וברכה לתארץ, ומצב הארץ עוד ישתבח על ידי העליה בין מן הצד הכלכלי ובין מן הצד המדיני.

הרבה בודאי לא עזר להם מוסר הנביא, אבל אפשר שחלק ידוע מן העם הטח אוזן קשבת לדברי הנביא כרגיל, אבל התקפים, „אילי הארץ” לא חדלו מלדחוק את רגלי העולים התחברו עם צרי יהודה ובנימין שרבים מהם היו „בעלי ברית” שלהם, ברית של חתנות שהתחתנו עמהם או ברית מסחר או שניהם ביחד, ועשו תחבולות, תחלה בסתר ואחר כך בגלוי, לחתור חתירה תחת מעשין נחמיה. המנהיגים של הקבוצה הזאת טוביה העמוני, סנבלט החורני וגשם הערבי בודאי יהודים היו. טוביה זה הרי היה חתן ומחותן של יהודים והיה מחליף אגרות עם חורי יהודה (ו, יז—יח) וגם היתה לו לשכה בחצרות בית האלהים (יג, ה—י). דבר שאי אפשר להעלות על הדעת לו היה גוי גמור. אף סנבלט החורני, הרי התחתנו עמו הכהנים הגדולים ומכתבי יב אנו יודעים שיהודי יב פונים אל בניו דליה ושלמיה שיגנו על בית מקדשם. סנבלט היה הפחת שבשומרון ובודאי היתה גם יהודה תחת משטרו קודם שבא נחמיה. אילו היה נכרי או אף שומרני אי אפשר שיפנו אליו לעזרה על בית מקדש ישראל. אמנם, אי אפשר להביא ראיה מיהודי יב שהיו מבלבלים באמונת אלהי ישראל בשיתוף עם אלהים אחרים, וגם היו רחוקים ממקום המעשה ולא ידעו ממנהגי העם אלא על פי שמועה רחוקה. אבל מה שיוצא ברור מהרצאת ספורי המאורעות, הוא שרבים מן העם שהיו נחשבים גם לגדולים ולטובים היו על צד טוביה העמוני, והיו להם גם נביאים שעמדו על צדם. אמנם נחמיה אומר עליהם שהיו שכורים, אבל מכל מקום הרי אף הוא קורא להם בסתם נביאים, „וגם לנועדיה הנביאה וליתר הנביאים אשר היו מיראים אותי” (ו, יד).

ואינו אומר עליהם שהם נביאי שקר. ובודאי היו מקובלים בעם לנביאים טובים הם היו עם טוביה ובלי ספק רבים מישראל הלכו אחרי טוביה וסיעתו. אלמלי היו גויים, היה נחמיה מכריז עליהם מפורש שהם נכרים וגויים אמתיים. הוא מדבר עליהם אמנם בבח ושנאה, אבל מתיחס אליהם כאל מתנגדים מבני עמו ואמונתו שהתנגדו לפעולותיו. נחמיה מעיד עליהם: „וירע להם רעה גדולה אשר בא אדם לבקש טובה לבני ישראל“ (ב, י), כאלו לא היו מבני ישראל, אבל מכל מקום אי אפשר לזהות את הקבוצה הזאת שבראשה עמדו סנבלט וטוביה עם „צרי יהודה ובנימין“ שנגשו אל זרובבל ואמרו להם: „נבנה עמכם כי ככם נדרוש לאלהיכם“. מכל מהלך הדברים נראה ששם מדברים אנשים מבחוץ הדורשים גם כן לאלהי ישראל, וכאן עומדים לפנינו אנשים מבפנים, שמשום סעמים ידועים פנימיים הם רוצים להרוס מעשי ידי נחמיה. העיקר הוא ששם היו שׁוֹמְרֵי מִצְוֵי יְהוָה, יהודים מתבוללים.

מסביב לקבוצה זו התרכזו כל „אילי הארץ“ בעלי האחוזות הגדולות שעינם היתה צרה בעולי בבל, כפי שאמרנו, וכבשו את המסכנים הללו ואת בניהם ובנותיהם לעבדים והפכו אותם לשכיריהם ולעבדיהם על אדמתם. אם היו לקבוצות הללו סעמים שונים להתנגדותם, אבל מטרה אחת היתה להם בלי ספק.

מה שיש בזה לברר להבנת הענין ביחוד הוא ענין החורים והסגנים. מהמשך לשון הכתובים לא משמע שהחורים והסגנים הם רק הם היו המלוים, הלא הכתוב אומר: „ותהי צעקת העם ונשיהם גדולה אל אחיהם יהוה יי אלהי ישראל, כלומר זו היתה צעקת הלווים העניים אל המלוים העשירים, שהיו חייבים להם כסף. גם נחמיה אומר: „וגם אני אחי ונערי נרשים בהם כסף ודגן, ובכן הרי היו הנרשים רבים ושונים ומן הכתוב משמע שכל הדבר היה נוגע לחורים וסגנים כאילו בהם לבד היה הדבר תלוי. ולא עוד אלא מה היו יכולים העשירים המלוים לעשות ביחס למדת המלך? הלא זהו ענין של מלוכה תלוי במלכות ולא בהם! כל הענין הזה יתבאר לנו לכשנברר את טיבם ומהותם של החורים והסגנים בכלל ותפקידם בתקוני נחמיה בענין שמיטת החובות בפרט.

אנו רואים את נחמיה פונה לעזרת החורים והסגנים, ביחוד כשיש לו צורך להוציא לפועל פקודות בהנהגת המדינה או גם בחיי הדת, בכח השלטון, כגון בחילול שבת (יג, יז), במתן מנת הלויים (שם יא) ובלקייח נשים נכריות, שיד החורים והסגנים היתה במעל הזה ראשונה (עזרא ט); כמו כן הוא קורא את העם להתייחס במעמד החורים והסגנים (ו, ה) אף-על-פי שהם עצמם לא באו בספר היחש אלא שעמדו על גבם, ולפעמים תדירות בא בריב עמהם. בכלל נראה שנחמיה היה נוהג הזירות מרובה בחורים וסגנים ולא היה לו אמון גדול בהם. כשבא לירושלים והתחיל לבנות פרצות החומה, העלים הדבר מהם, והוא אומר: „והסגנים לא ידעו אנה הלכתי ומה אני עושה וליהודים ולהכהנים ולחורים ולסגנים וליתר עשי המלאכה עד כאן לא הגדתי“ (ב, טז). מזה שהוא מפרש לומר על הסגנים שהם לא ידעו, אף על פי שאומר סתם וליהודים ולהכהנים לא הגדתי,

משמע שהם משמשים איזו קבוצה בפני עצמה, שהיו מחוייבים לדעת מהו עושה אצלם שאחרים לא ידעו. כמו כן משונה המבטא ו ל י ה ו ד י מ ולחורים ולסגנים בכתב זה, והוא נמצא גם במקום אחר: „והיהודים והסגנים“ (ה, יז), וממנו נראה כאלו החורים והסגנים אינם יהודים.

נראה שהחורים והסגנים היו פקידי מלכות פרס שעמדו תחת פקודת הפחה. בנחמיה שם (ב, טז) נזכרו החורים והסגנים עם יתר עושי המלאכה, וכן נזכרו במגלת אסתר האחשדרפנים והפחות ועושי המלאכה אשר למלך (ט, ג). הם היו על כן ממונים על כל מלאכת המלך, כלומר על מלאכת המדינה להוציא לפועל את פקודות הפחות, שלפי המשטר הקיים במזרח לא היה חילוק גדול כל כך בין הפוקדים את הפקודות לבין המוציאים אותן לפועל; שהאחרונים היו המחוקקים בפועל, ולפי זה היה כחם גדול, שבלעדיהם לא היה אף כח הפחה יפה להוציא איזה חוק אל הפועל. היחס של נחמיה להם על כן מתברר יפה; הוא קיים בהם „כבדהו חזדהו“.

החורים והסגנים הללו, פקידי מלכות פרס עמדו תחת השגחת הפחה. אפשר שהיו ביניהם גם גויים גמורים או שומרונים, אבל רובם בודאי ישראלים היו, אלא שהיו בעלי „שבועה“ לסנבלט ומרעיו, כלומר שנשבעו לו שבועת אמונים להיות סרים למשמעת פקודתו, והיו ביניהם בודאי גם שהיו נוטים לנחמיה ופעולותיו המדיניות, אבל אימת המלכות היתה עליהם ויראו ללכת עמו בגלוי, ולפיכך היה נחמיה נוהג זהירות בהם בבואו, וגילה להם סודו לאט לאט, ורק לאלו שחשבם לאנשי סודו והיה יכול לתת אומן בהם. על ידי פקחותו וישרת לבבו וגם על ידי חכמתו המדינית הנפלאה עלה בידו לרכוש את לבבם של חלק ידוע של החורים והסגנים שהיו גם מאוכלי שולחנו ועזרו לו גם במטרותיו המדיניות. לפיכך אנו מוצאים „חצי סגנים“, כלומר החצי מהם שהלכו אחריו והיו סרים למשמעתו ואחרים היו סרים למשמעתו של סנבלט וסיעתו, ואף בהללו שהיו מאנשי שלומו לא השתמש לעניני קדושה דת ולא צירפם לראשי האבות ושרי הכהנים והלויים, כשעסקו בחזוק הדת, כי הם לא היו אלא פקידי מלכות, ואם לפעמים השתמש בהם גם בסדרי הדת, כגון בניעור החיצון לא היה זה מטעם תפקידם הדתי אלא מטעם תפקידם הממשלתי. לאחר בנין החומה והמקדש כשהתחזק נחמיה על בעלי ריבו המדיניים החזקים ורכש על צדו הרבה מן החורים והסגנים התחיל בהנהגת הריפורמות הסוציאליות בענין הקרקעות ותפיסת הנחלות הגדולות של אילי הארץ שהפכו את העולים „המסכנים“ למעמד שפל של שכירים ועבדים. להוציא אל הפועל ריפורמה כזו היה דרוש כח מדיני ממשלתי גדול, כי המשטר הקודם התקיים על פי המלכות ופקידיה „החורים והסגנים“ שעמדו על קבוצת צרי יהודה ובנימין ותקיפי הארץ העשירים ובעלי היכולת. לפיכך רב נחמיה את ריב „העם“ עם החורים והסגנים, שבידם היה לכפות בכח המלכות את המלויים התקיפים ובעלי הנחלות הגדולות. נחמיה אמנם פונה אל המלויים ומוכיחם בדברים כבושים, שלא טובים הם מן הגויים

מעניהם ומצייקיהם, שהרי פדו את השבויים מעבדות של עול נבר כדי להפכם לעבדים לעצמם. אבל הוא מכון עיקר טענותיו אל התורים והסגנים כבעלי השלטון בארץ. הללו באמת לבסוף עזרו על ידו והכריחו את המלכים לעזוב את החובות. על ידי עזיבת החובות השתחררו השכירים העבדים ממילא מן שעבוד גופם ושעבוד אדמתם לאילי הארץ ויצאו מעבדות לחירות והאדמה נעשית קנינם החפשי.

הפומבי הגדול שנתן נחמיה להתקנה הזאת של מחילת החובות במעמד התורים הסגנים ובמעמד הכהנים שהשביע אותם בשברעת האלה: „ככה ינער ד' וגר“, שהיא שברעה חמורה החלה על כל הדורות הבאים. מוכיח שהיה זה תיקון סוציאלי לאומי יוצא מן הכלל. בטקס „ניעור החוצר“ היה בודאי חוץ מלשון אלה במובן „ככה ינער ד'“ גם סמל של סילוק זכות מן הקנין כשליפת הנעל לפנים. שנשתנה אחר כך לטקס של „קצצה“, שיש בכללו גם בו רמז של אלה „נקצץ פלוני מאחזתו“, כלומר. ככה יהיה פלוני נקצץ מחייו אם לא יקיים את דברי האלה.

הפעולה הזאת של מחילת החובות בפומבי, שחרור העבדים הנחלאות ועמידת האכרים ברשות עצמם, היתה אחת מן המהפכות הגדולות כמו שחרור העבדים והחובות בין בימי סולן, שגם שם היה ביטול העבדות ומחילת החובות שני דברים התלויים אהודי, וכמו ביטול המשטר הפיאודלי בסוף ימי הביניים ושחרור האכרים ברוסיה, וכדומה. אחרי הריפורמה הזאת של נחמיה נתבטל כל המשטר הסוציאלי הקדום של השתירות התקיפים בעלי האחוזות הגדולות, בעלי „מגיעי בבית בבית, שזה בשדה יקריבו“ על ידי הלאות ושכירות על שעבוד קרקעות, שעל ידי כך נהפכו בעלי הנחלות הפעוטות לשכיריהם ועבדיהם של התקיפים, ונשתעבדו להם בחובם שעבוד הגוף הם ושדותיהם, ולפעמים גם בניהם לעולם. המנהג של שעבוד הגוף בחוב בטל מאז הלאה בישראל לעולם, ונשתרש הכלל הגדול שהעמידה ההלכה: עבדי הם ולא עבדים לעבדים.

טן המקורות להמאמר הנ"ל:

- 1) Kittel: Geschichte, III.
- 2) A. Cowley, Aram. Papyri, 1923.
- 3) Rostovtzeff, H. A. W. § X.
- 4) Winckler, Altor. For. II, Bd 4.
- 5) E. Klamorth, Die Judischen Exulanten in Babylonien.
- 6) Peiser, Skizze der bab. Gesellschaft, mitteil. der Vorderas. gesch. 1896.
- 7) Sment, Zeitschr. f. Assyriol. 1907.
- 8) Funk, Die Juden in Babylonien.